

К.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 386:338(575.2)**

АБДЫРАХМАНОВА ГУЛЬЧЕХРА БАТЫРБЕКОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА РЫНОК ШАРТЫНДА
КАМСЫЗДАНДЫРУУНУ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА БАШКАРУУНУ
ӨРКҮНДӨТҮҮ**

08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал – Абад, 2019-жыл.

Диссертациялык иш Жалал-Абад Мамлекеттик Университетинин “Финансы жана кредит” кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Экономика илимдеринин доктору профессор
Зулпукаров Аманкул

Расмий оппоненттери: Экономика илимдеринин доктору, профессор
Омурзаков Сатыбалды Ашимович
К. Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык
университеттин ректору

Экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Абдиев Мурат Журатович
Ош технологиялык университетинин доценти

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик социалдык университети
кафедра “Экономика, бухгалтердик эсеп жана социалдык иш”

Диссертациялык иш 2019 -жылдын 1- октябрында саат 09:00дө
К.Токтомаматов атындагы эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик
университетинин жана Таджик улуттук университетинин алдындагы
экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо
боюнча өтө турган К08.17.564 Мамлекеттер аралык диссертациялык
кеңешинде К.Ш.Токтомаматов атындагы илим изилдөө иштеп чыгуу жана
инновация борборунда корголот.

Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Диссертация менен К.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин
илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Автореферат 2019-жылдын 30 - августунда таркатылды.

К08. 17. 564 Мамлекеттер аралык диссертациялык
Кеңешинин Окумуштуу катчысы,
э. и. д., доцент

 Маткеримова А.М.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында болуп жаткан жаңыча өзгөрүүлөр экономиканын жана саясий түзүмдөрдүн көптөгөн курч проблемаларын жаратууда. Социалдык көптөгөн проблемалар курчуп, коомдун турмуштук деңгээлинин катмарларга бөлүнүүсүнүн активдешүүсү уланууда. Калктын бир топ катмарынын жашоо деңгээли төмөндөп, ар түрдүү социалдык колдоолорго муктаж болгон адамдардын саны улам көбөйөп баратат. Ошуну менен бирге ушул максаттарга багытталган бюджеттик ассигнациялардын туруктуу кыскартылуу тенденциялары өкүм сүрүүдө. Биздин өлкөдө Советтик мезгилдерден бери карай калыптанып калган калкты социалдык жактан коргоо системасы азыркы коомдогу өлкөдөгү жүрүп жаткан өзгөрүүлөрдө коомдун муктаждыктарына жана керектөөлөрүнө жооп бере албай калды, анткени ал көп жагынан өз үлүшүн түгөтүп бүткөнүн далилдеп турат.

Социалдык камсыздандыруу, медициналык тейлөө, эмгекти коргоо деңгээлдери төмөндөп, калктын өздүк кирешелери күнүмдүк жашоо минимумдарын канааттандырбай калууда. Мындай абал бүтүндөй калктын социалдык корголуусун начарлатып, иштеп жаткандардын да, ошону менен бирге иштебегендердин (пенсионерлердин, майыптардын, үй кызматкерлеринин) да жашоо абалын оорлотууда.

Ушул эле учурда мамлекет бардыгынын социалдык камсыздандырылуусун коргой алгыдай борбордук жөнгө салуучу субъектиге айлана албай, социалдык-эмгектик мамилелердин кепилдигин жөнгө сала албай калууда. Мындай учурда коомдогу социалдык туруксуздуктар жаралып туруусу жаңыча идеяларды изилдеп, экономикалык жаңы ыкмаларды иштеп чыгуу зарылчылыктарын талап кылууда. Социалдык компенсациялоого багытталган иш-чараларды иштеп чыгуу менен адамдардын бирдей деңгээлдеги кызыкчылыктарын эске алып, мамлекеттик каржылоо мүмкүнчүлүктөрү менен инфляциянын реалдуу деңгээлин удаалаш жөндөп туруу да учурдун башкы талабы болуп жатат.

Социалдык коргоонун натыйжалуу формасы катары -- көптөгөн өлкөлөрдө ишке ашырылып жаткан **камсыздандыруу** эсептелет. Камсыздандыруу рыногун өнүктүрүү менен бирге милдеттүү жана ыктыярдуу камсыздандыруу ишин айкалышта алып баруу социалдык коргоонун ишенимдүү системасын жаратат, айрыкча, кызматкерлер үчүн, белгилүү бир жагдайларда. анын социалдык жана материалдык абалын өзгөртүү мүмкүнчүлүгүнө каршы. Ошентип, камсыздандыруу рыногу республикада болуп жаткан экономикалык, социалдык жана саясий өзгөрүүлөрдүн жаатындагы негизги элементи катары жарандардын, уюмдардын, мамлекеттин, мүлктүк кызыкчылыктарын кызыкчылыктарын коргоо системасы болуп саналат деген тыянак чыгарууга болот. Анткенги, Кыргызстанда акыркы он жылда цивилизациялык дүйнөлүк өнүгүүнүн жолуна түшгү, башкача айтканда, камсыздандыруунун ролу биздин мамлекеттин турмушунда өсө берет деп айтууга толук негиз бар. Биздин

өлкөдө камсыздандыруу ишин андан ары өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү болуп финансылык турукташтыруу жана экономиканы жандандыруу гана эмес, ошондой эле, мындай өнүгүү булактарын түзүү болуп эсептелет. Биринчиден, экономикабыздын мамлекеттик эмес секторун бекемдөө. Экинчиден, камсыздандыруу кызматтарына болгон суроо-талаптардын өсүшүнүн булагы болуп жеке жана юридикалык жактардын жеке менчигинин көлөмүнүн жана ар түрдүүлүгүнүн өсүшү болуп саналат. Үчүнчүдөн, камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүнүн маанилүү булагы мамлекеттик социалдык камсыздандыруу жана социалдык камсыз кылуу системалары тарабынан көрсөтүлүүчү ар тараптуу кепилдиктерди кыскартуу болуп саналат. Акырында, төртүнчүдөн Төртүнчүдөн, Кыргызстан менен дүйнө өлкөлөрүнүн ортосундагы “темир парданын” алынып ташталышы жарандардын чет өлкөлөргө чыгууларын бир нече эсеге жогорулатты (эл-жер кыдыруулар, турлар, шопинг-турлар, спорттук чыгуулар, эс алуулар, иштиктүү чыгуулар, ж. б.), бул өз кезегинде, камсыздандыруу жаатында кексиптик кадрларды даярдоону, камсыздандыруу кызматтарын сапаттуу жакшыртууну жана көбөйтүүнү талап кылат. Жогоруда саналып өткөн шарттар иштөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугун ырастай турат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштер менен байланышы.

Диссертациялык иш ЖАМУнун Экономикалык-юридикалык факультетинин “Финансы жана кредит” кафедрасынын илимий темасынын алкагында аткарылган (14.09.2009 протокол №2), ошондой эле “2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” жана “2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы”, “2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасында камсыздандыруу базарын өнүктүрүү Концепциясы” менен тыгыз байланышкан.

Иликтөөнүн максаты жана мидеттери. Ушул диссертациялык иштин максаты болуп камсыздандыруу рыногун түзүү жана өнүктүрүү боюнча теориялык негизлер, рынок экономикасынын негизги звено катары аны өнүктүрүүнүн багыттарын иштеп чыгуу жана анын негизинде камсыздандыруу компанияларын башкаруунун оптималдуу формаларын жана ыкмаларын аныктоо болуп саналат.

Коюлган максат диссертацияда төмөнкүдөй өз ара байланышкан милдеттерди чечүү менен жетишилди:

1. Экономикалык категория катары камсыздандыруунун маани-маңызын ачуу, камсыздандыруунун эволюциялык тенденцияларын жалпылоо, рынок экономикасынын жаңы экономикалык шарттарда анын маанисинин жогорулашы;
2. Кыргызстанда камсыздандыруу кызматын көрсөтүүчү рыногунун системасын түзүүнүн негизги этаптарын жана анын өзгөчөлүктөрүн аныктоо;.

3. Рынок мамилелеринин өнүгүү этабындагы камсыздандыруунун экономикалык мазмунун жана анын каржы системасындагы ордун ачып берүү;
4. Камсыздандыруу ишмердүүлүгүн жөнгө салуунун эл аралык практикасын жана республика үчүн алардын алгылыктуулугун жалпылоо.
5. Кыргыз Республикасында камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүнүн учурдагы багыттарын аныктоо;
6. Кыргызстандын экономикасында камсыздандыруу системасын реформалоого мамлекеттик саясаттын таасирлерин аныктап, анын өзүнүн социалдык жана башка функцияларын аткаруусун аныктоо; ата мекендик камсыздандыруучулар жана камсыздандырылуучу тараптын өз ара мамилелерин иликтөө.
7. Ата-мекендик камсыздандыруу компанияларын башкаруу системасын өркүндөтүүнүн жолдорун белгилөө.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүдөй аныкталат:

- камсыздандыруу рыногунун учурдагы абалын жана камсыздандыруу системасынын экономикалык системага таасирин талдоонун негизинде, өлкөнүн финансы-экономикалык жана социалдык шарттары менен өз ара байланышы негизделген.
- камсыздандыруунун калыптануу этаптары белгиленген, экономиканы трансформациялоо шарттарында аны өнүктүрүүгө өбөлгө болгон себептер ачылган; Кыргыз Республикасында камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүдөгү заманбап тенденциялар жана финансылык ааламдашуу процесстерине анын ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрү аныкталган;
- Кыргызстанда камсыздандыруунун заманбап түрлөрүн классификациялоо сунушталган;
- Камсыздандыруунун мыйзамдык негиздери аныкталган жана аларды өнүктүрүү боюнча сунуштар киргизилген; камсыздандыруу компанияларын тез капиталдаштыруу максатында жана камсыздандыруучулар үчүн бюджеттик каражаттарды минималдык чыгымдары менен экономиканы тобокелдиктерден коргогон камсыздандыруунун ыктыярдуу түрлөрүн өркүндөтүү максатында атайын салыктык режимдерин түзүү;
- камсыздандыруу иши уюмунун жашоо циклиндеги эсепке алуу негизинде камсыздандыруу компанияларын өнүктүрүүгө шарттарды түзүүгө багытталган, камсыздандыруу компанияларын башкарууну өркүндөтүү концепциялары түзүлгөн;
- бизнес уюмдардын иштеши, алардын бөлүмдөрүнүн өз ара аракеттенишин жакшыртуучу, камсыздандыруудагы автоматташтырылган маалымат системаларын (АМС) киргизүү зарылчылыгы аргументтештирилген.

Илимий изилдөөмдүн объектиси. Кыргыз Республикасындагы рыноктук кайра жаралуулар шартындагы камсыздандыруу системасы жана анын

негизги звенолору, камсыздандыруу рыногун жөнгө салуунун механизмдерин жөнгө салуу болуп эсептелет.

Изилдөөнүн предмети катары рыноктук мамилелер шартында белгилүү бир ыкмалардын жана инструменттердин жардамы менен камсыздандыруучулар жана камсыздандырылуучулардын ортосундагы мамилелердин жыйындысы болуп саналат.

Диссертациялык иштин практикалык мааниси: Автор тарабынан сунушталган сунуштамалар жана тыянактар камсыздандыруу компанияларынын ишинде, улуттук экономиканын социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларын иштеп чыгууда мамлекеттик башкаруу органдарында жана азыркы учурда алынган иштеп чыгуулар камсыздандыруу кызматтар рыногу үчүн каржы - маалыматтык технологиялар жаатында пайдаланылышы мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси: Изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси, алынган жыйынтыктар каржы жана камсыздандыруу рынокторун өнүктүрүү үчүн, республиканын экономикасына инвестициялардын ички булактары катары тартуу, ошондой эле камсыздандыруу компанияларынын финансылык абалын чыңдоо болуп саналат.

Диссертацияны коргоого алып чыгылган негизги жоболор:

- ар тараптан өсүп-өнүгүп жаткан каржылык-экономикалык жана социалдык ролунун өсүү кырдаалында камсыздандыруу системасы жана камсыздандыруучу компанияларды башкарууну өркүндөтүүгө басым жасалат жана негизделет.
- камсыздандырууну жөнгө салууну иш-чаралардын комплексинишке ашыруудгы улуттук камсыздандыруу системасын өркүндөтүү зарылдыгын негиздөө; макроэкономикалык керектөөлөрүн жана алардын өнүгүү деңгээлин эске алуу менен милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу түрлөрүн артыкчылыктуу өнүктүрүү; камсыздандыруу компаниялары үчүн атайын салыктык режимдерди түзүү; бюджеттик каражаттарды минималдуу чыгымдоо менен экономиканы тобокелдиктерден коргоо максатында милдеттүү камсыздандырууну, кепилдиктерди колдонуу;
- камсыздандыруу жаатында мамлекеттик саясаттын зарылдыгын негиздөө, калкты социалдык камсыздоо көйгөйлөрүн толук масштабдуу чечүү, бюджеттен тышкаркы каржылоо булактарын издөө, компенсацияларды жана пенсияларды төлөп берүү, ички инвестицияларды тартуу.

Издөнүүчүнүн өздүк салымы. Изденүүчүнүн өздүк салымы катары төмөнкүлөрдү белгилеп кетүүгө болот: изденүүчүгө камсыздандыруу рыногун түзүү жана өнүктүрүү процессин комплекстүү изилдөө жалпысынан республиканын камсыздандыруу кызмат көрсөтүү рыногун өнүктүрүүнүн негизги артыкчылыктарын аныктоого жана Кыргыз Республикасында камсыздандыруунун аныкталган стратегиялык өнүктүрүү принциптеринин негизинде иш-чаралардын программасын сунуш кылууга мүмкүндүк берди. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Каржы

рыногун жөнгө салуу, көзөмөлдөө жана тескөө боюнча мамлекеттик кызматынын 2013-2017-жылдарга карата өнүктүрүү Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу рыногун өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгууга түздөн-түз катышуусу менен жана айрым иштеп чыгуулар камсыздандыруу компанияларда, ЖАК "Кыргызстан" камсыздандыруу компаниясынын түштүк аймактык бөлүмүндө, ААК Мамлекеттик ккмсыздандыруу уюму, ЖАМУда киргизилген.

Диссертациянын натыйжасынын апробациясы: Диссертациянын негизги жоболору автордун жарык көргөн 7 илимий эмгектеринде чагылдырылган. Изилдөөнүн натыйжалары экономика, финансы, камсыздандыруу рыногун жана ж. б. реформалоо көйгөйлөрү боюнча ар түрдүү илимий-практикалык конференцияларда апробациядан өткөн. Бул иштин негизинде эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда илимий баяндамалар даярдалган, анын ичинде "Экономика: башкаруу теориясы жана практикасы", Сибак", Новосибирск шаары, экономика илимдеринин доктору, профессор А.С.Сарыбаевдин 65 жылдыгына арналган "Учурдагы шарттарда Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүү көйгөйлөрү жана перспективалары" эл аралык илимий-практикалык конференциясы, "Коом жана экономика XXI кылымда: прикладдык жана фундаменталдык изилдөөлөр" эл аралык илимий-практикалык конференциясы Уфа шаары, "Азыркы илим жана билим берүү көйгөйлөрү жана келечеги боюнча эл аралык илимий карап чыгуу" эл аралык илимий-практикалык конференциясы, Бостон шаары, "Азыркы натыйжалуу изилдөөлөр" Евразия Илимий Бирикмесинин эл аралык илимий-практикалык конференциясы, Москва шаары.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы. Диссертациялык иштин негизги аспектери жана жыйынтыктары автордун жарык көргөн 18 илимий макалаларында чагылдырылган, анын ичинен 6 макала чет өлкөлөрдө, өзүнө тиешелүү 8 макала жана жалпы жарыяланган 5,3 басма барак макалалар бар.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш кириш сөздөн, 3 баптан, корутундудан, пайдаланылган адабий булактардын жана 175 бетте баяндалган тиркемелерден турат, санариптик жана графикалык материалдар 20 таблицада жана 23 сүрөттө көрсөтүлгөнүп коштолгон.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу, көйгөйдүн изилденүү даражасы жана илимий-изилдөө иштер менен байланышы, изилдөөнүн максаты жана милдеттери алынган жыйынтыктардын практикалык жана теориялык маанилүүлүгү негизделген.

Биринчи бапта "Азыркы рынок экономикасындагы камсыздандырууну өнүктүрүүнүн теоретикалык аспектилері" иликтенип, камсыздандыруунун экономикалык категория катары маңызы жана классификациялык өзгөчөлүктөрү, камсыздандыруу кызматынын рыногунун

калыптануу этаптары, рыноктук камсыздандыруунун атамекендик жана чет элдик тажрыйбалары изилдөөгө алынды.

Камсыздандыруу төрт функцияны аткарат: тобокелдик, алдын алуучулук, сактык жана көзөмөлдөөчү.

Камсыздандыруунун алдын алуучулук функциясы – камсыздандыруу тобокелдигин азайтуу боюнча иш-чараларды камсыздандыруу фондунун каражаттарынын эсебинен каржылоо. Аманаттык функциясы камсыздандыруунун жардамы менен жашоо боюнча акча суммасы сакталгандыгында турат. Мындай бүтүмгө келүү үчүн Журавлев Ю.М. жана Секерждин эмгектерин анализдеп көрүү керек. Башка илимий иште камсыздандыруунун функцияларына кеңейтилген аныктама берилет, аны жалпыланган түрдө таблица 1.1 түрүндө берсе болот.

1.1. Таблица. Камсыздандыруунун функциялары

Жеке өндүрүш деңгээлинде	Бардык эл чарбасынын деңгээлинде
Тобокелдик (тобокелдикти жабуу)	Коомдук өндүрүштүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз камсыздоо
Каржылоону жөнөтүү	Мамлекетти кошумча финансы чыгашалардан бошотуу
Алдын алуучулук	Илимий-техникалык прогресске дем берүү
Камсыздалбаган тобокелдиктерге көңүл буруу мүмкүнчүлүгү	Жарандык жоопкерчилик мамилелер системасында жабыр тарткан адамдардын кызыкчылыктарын коргоо

Экономикалык категория катары, камсыздандыруу деп, акча каражаттарынын максаттуу фонддорун түзүүнүн формаларынын жана методдорунун жыйындысы жана аларды ар кандай күтүлбөгөн жагымсыз көрүнүштөр учурунда зыяндын ордун толтуруу үчүн, ошондой эле жарандардын жашоосунда айрым окуялар пайда болгондо жардам берүү үчүн пайдаланууну камтыган экономикалык мамилелердин системасын айтабыз. Камсыздандыруу экономикалык категориясын төмөнкүдөй белгилер менен мүнөздөлөт:

1. Камсыздандыруу учурунда материалдык же башка зыян келтирүүгө жөндөмдүү камсыздандыруу окуясынын болуу ыктымалдуулугу жана мүмкүнчүлүгү катары камсыздандыруу тобокелдигинин болушу менен шартталган акча кайра бөлүштүрүү мамилелери пайда болот. Камсыздандыруунун бул белгиси коомдук өндүрүштү коргоону камсыздандыруу категориясы менен байланышкан
2. Камсыздандыруу үчүн камсыздандыруу катышкан бардык субъектилерге бир же бир нече субъектилердеги келтирилген зыяндын суммасын биргелешип бөлүштүрүүгө байланышкан катышуучулардын ортосундагы туюк кайра бөлүштүрүү мамилелери мүнөздүү. Келтирилген зыянды мындай туюк бөлүштүрүү, жабыр тарткан субъектилердин саны, эреже катары, камсыздандыруунун катышуучуларынан аз, өзгөчө эгерде

катышуучулардын саны жетиштүү көп болгондо ыктымалдуулукка негизделген.

3. Зыянды туюк бөлүштүрүү уюмдар үчүн камсыздандырууга катышуучулардын белгиленген төгүмдөрүнүн эсебинен түзүлүүчү максаттуу багыттагы акчалай камсыздандыруу фонду түзүлөт. Анткени, бул фонддун каражаттары аны түзүүчү катышуучуларынын арасында гана колдонулат, камсыздандыруу төгүмүнүн өлчөмү зыянды бөлүштүрүүдөгү алардын ар биринин үлүшүн түшүндүрөт.

Камсыздандыруу өз ара жардамдашуунун формасы катары адамзатынын турмушунун алгачкы учурларында эле пайда болгон. Мунун прототиби катары байыркы Гректердин заёмдук операцияларын эсептөөгө болот. Буга чейин байыркы деңиз соодагерлеринин практикасы жөнүндө Демосфен жазып кеткен.

XV -кылымдын соңундагы европада өз ара камсыздандыруу “коомдору оттуу жолдоштук” деп аталып, камсыздандыруу ишинин пайда болушуна эсте калаарлык алгачкы кадамдарды ташташкан.

XVII - кылымдын аягында акционердик компаниялар пайда боло баштаган. 1602-жылы эң биринчи ушундай компания катары “Голланддык-Остиндик” жолдоштук компаниясы негизделген. Камсыздандырууну өнүктүрүүдө негизги ролду ойногон кийинки этап XVII кылымдын аягы – XVIII-кылымдын башында, Англияда калктын өлүмүнүн таблицалары жана ыктымалдуулуктар теориясы пайда болуп, практикалык колдонулушу менен башталды. Илимий билимдер жаатындагы бул жетишкендиктер жашоону камсыздандыруу шарттарын математикалык негиздөө үчүн пайдубалды түздү.

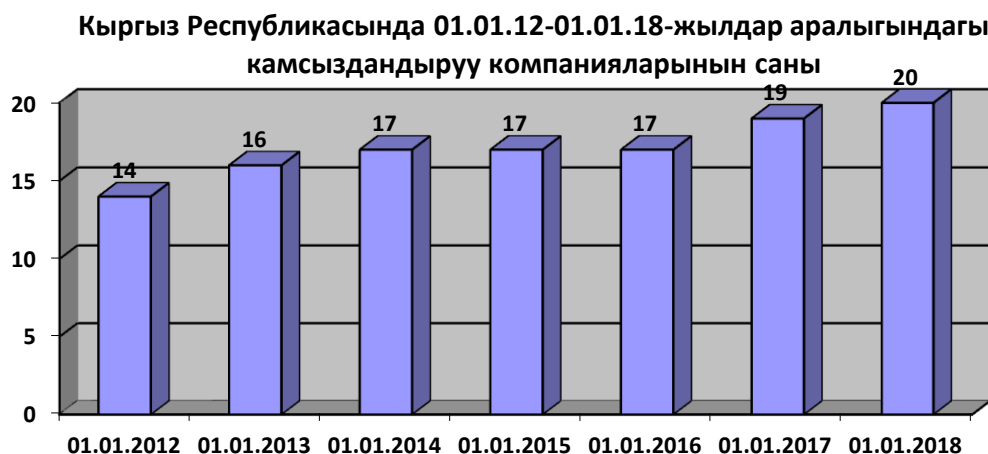
Кыргызстан камсыздандыруу институтунун пайда болушу биздин мамлекеттин көз карандысыздыкты алган мезгилге дал келет. 1998-жылдын 23-июлундагы №98 “Кыргыз Республикасында камсыздандырууну уюштуруу жөнүндө” мыйзамын 2013-жылдын 15-апрелиндеги №164 Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдардагы камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүнүн концепциясынын алкагында улуттук камсыздандыруу рыногунун заманбап инфраструктурасын жана жаңы мыйзамдык базасын түзүү боюнча олуттуу иштер жасалды.

Экинчи бап “Кыргыз Республикасында камсыздандыруу рыногунун өнүгүшү жана калыптанышы” Кыргыз Республикасында камсыздандыруу рыногунун өнүктүрүү тенденцияларына жалпы мүнөздөмөсүнө, камсыздандыруу компанияларынын каржылык саясатын түзүү багыттарына арналган.

Мамлекеттик каржы көзөмөлүнүн 2012-2018-ж.ж. чыйинки маалыматтары боюнча республикадагы камсыздандыруучу (кайра камсыздандыруучу) компаниялардын санынын өсүү динамикасы 2.1. сүрөтүндө көрсөтүлгөн.

2018-жылдын 01-январына карата республика боюнча камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) компанияларынын саны 20 уюмду түзүп, 2012-

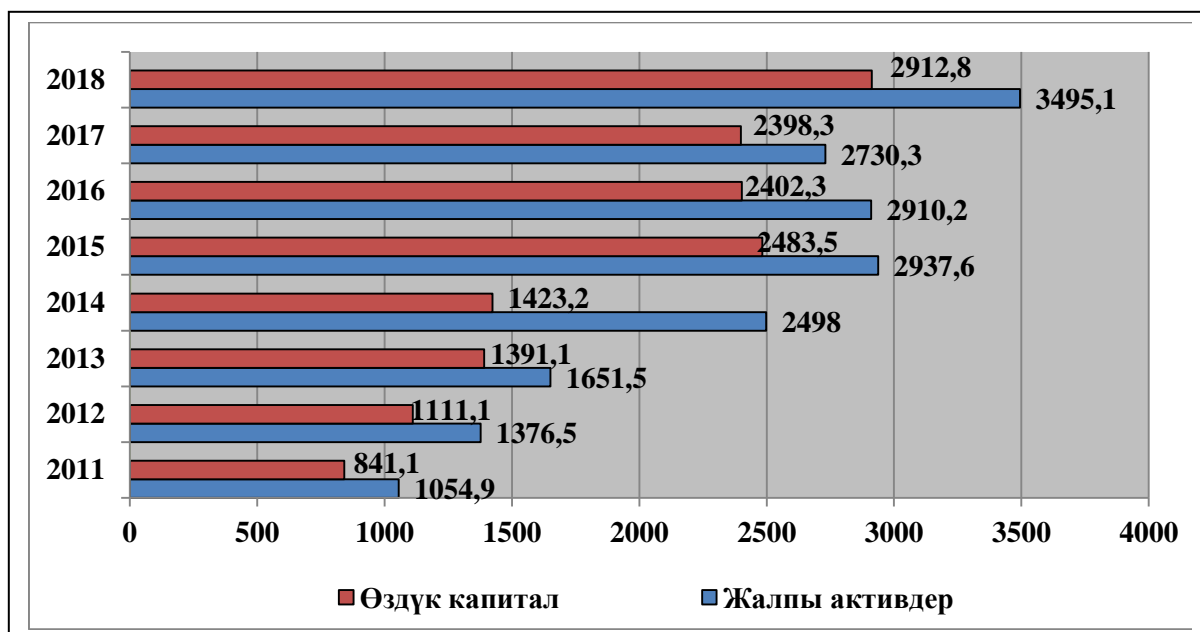
жылга салыштырмалуу 6 бирдикке көбөйгөн. Улуттук камсыздандыруу рыногунун калыптануу мезгилинде 88 камсыздандыруу компаниялары каттоого алынган.

2.1.-сүрөт. 01.01.2012 -01.01.2018-жж.аралыгында Кыргыз Республикасы боюнча камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) уюмдарынын санынын динамикасы[152]

Булак: автор тарабынан КРнын Өкмөтүнө караштуу каржы рыногун көзөмөлдөө жана жөнгө салуу мамлекеттик кызматынын статистикалык маалыматтарынын негизинде түзүлдү.

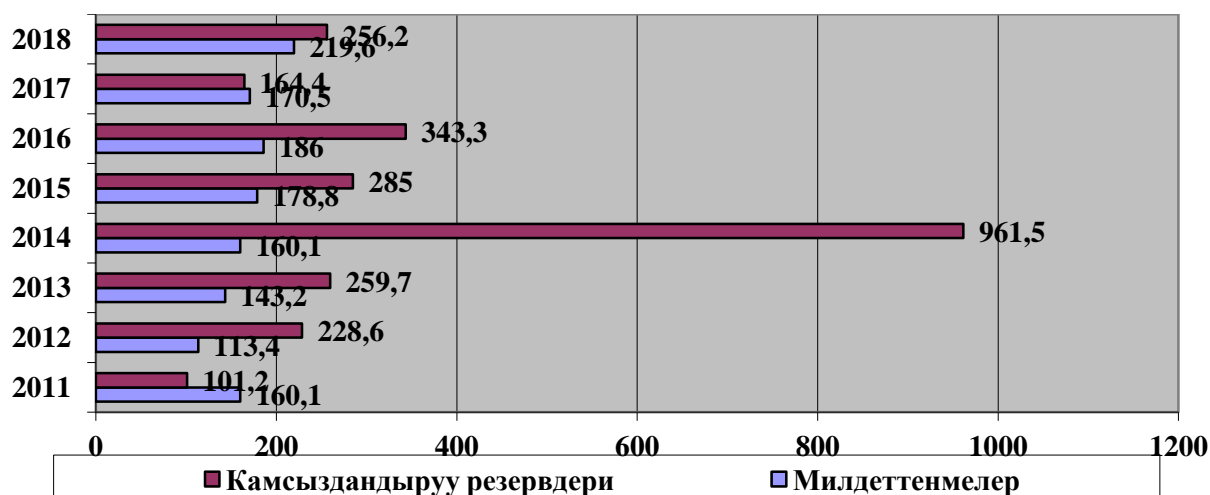
“КРда камсыздандырууну уюштуруу жөнүндө” аракеттеги мыйзамынын 2-бабынын 7- беренесинде көрсөтүлгөндөй, камсыздандыруу уюмдарынын капиталынын негизин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан белгиленүүчү минималдуу уставдык капиталдан төмөн эмес өлчөмдөгү толук төлөнгөн уставтык капиталы түзөт. Ошентип, 01.01.2018-жылга карата камсыздандыруу уюмдарынын жалпы активдери 3495,1 млн.сомду түзүп, 01.01.2017-жылдагы көрсөткүчтөргө салыштырмалуу 28 % га көбөйгөн. 2011-жылга салыштырмалуу дээрлик 11 эсеге, ал эми 2016-жылга салыштырмалуу 1,2 эсеге көбөйгөн. 01.01.2017-жылга карата камсыздандыруу уюмдарынын жалпы активдери 2730,3 млн.сомду түзүп, 01.01.2016-жылдагы көрсөткүчтөргө салыштырмалуу чоң көлөмгө 94 % га көбөйгөн. 2016-жылы активдердин көлөмүнүн олуттуу өсүшү, ААК КК «АЮ Гарант» камсыздандыруу уюмунун уставдык капиталынын 700 млн.сомго чейин өскөндүктөн, ошол камсыздандыруу уюмунун активдеринин өсүшү таасирин тийгизген. Биз камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) компанияларынын капиталы жана активдери жылдан жылга көбөйгөндүгүн байкайбыз, бул алардын төлөөгө жөндөмдүү жана каржылык туруктуулугун айгинелейт (2.2.-сүрөт).

(152) 2.2. – сүрөт. 2011-2018-ж.ж. аралыгындагы камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) уюмдарынын өздүк капиталы менен жалпы активдери, (млн. сом менен).

Булак: автор тарабынан КРнын Өкмөтүнө караштуу каржы рыногун көзөмөлдөө жана жөнгө салуу мамлекеттик кызматынын статистикалык маалыматтарынын негизинде түзүлдү.

2018- жылга карата камсыздандыруу уюмдарынын өздүк капиталдарынын жыйындысы 2912.8 млн. сомду түздү. Бул 2017-жылга салыштырмалуу 21,5 % өсүштү көрсөтөт. 2011-жылга салыштырмалуу 3 эсе өсүш, ал эми 2017-жылга салыштырмалуу 1,2 эсе өсүү байкалган. Жалпы активдердин жогорулашы, өздүк капиталдын өсүшү жана камсыздандыруу резервинин көлөмүнүн жана капиталынын көбөйүшү камсыздандыруу компанияларынын каржылык туруктуулугу менен төлөө жөндөмдүүлүгүн көрсөтүп турат. (2.3-сүрөт).

2.3.-сүрөт. Республика боюнча 2011-2018-ж.ж. аралыгында камсыздандыруу резервдеринин жана милдеттенмелеринин динамикасы (млн. сом менен). (152)

Булак: Булак: автор тарабынан КРнын Өкмөтүнө караштуу каржы рыногун көзөмөлдөө жана жөнгө салуу мамлекеттик кызматынын статистикалык маалыматтарынын негизинде түзүлдү.

Милдеттенмелер 2011-жылга салыштырмалуу 2018-жылы 60% га көбөйдү, 2017-жылга салыштырмалуу 56% га көбөйүп, 256,2 млн. сомго жогорулаган. 2017-жылы милдеттенмелер 2016-жылдын башталышына салыштырмалуу кыскарып, 164,4 млн.сомду түзгөн. 2015-жылдын башталышына салыштырмалуу 2016-жылы милдеттенмелер 1,3 эсеге өсүп, 343,3 млн. сомду түзгөн. Мындай жогорулоо СК ААК “Аю Гранддын” милдеттенмелери акционерлер алдында жогорулагандыгынын натыйжасында уставдык капитал өскөндүгүн көрсөтөт. 2018. 01. 12. карата 2018-жылдын башталышында 6,4 %га милдеттенмелер жогорулап, 256,2 млн. сомду түзгөн. Колдонуудагы камсыздандыруу жана кайра камсыздандыруу келишимдери боюнча кабыл алынган милдеттенмелердин аткарылышын камсыздоо үчүн камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) уюмдарынын түзгөн камсыздандыруу резервдеринин көлөмү 2018-жылы 219,6 млн сомду түзүп, 2011-жылга салыштырганда 117%, 2017-жылга салыштырмалуу 29% га көбөйдү. 2011-жылдан бери улуттук камсыздандыруу рыногунун жалпы көрсөткүчтөрү, аталган рынок туруктуу өсүү тенденциясына ээ болгондугун (2.1-сүрөт) далилдеп турат.

2.1.-Таблица. Кыргыз Республикасынын 2011-2017-ж.ж. камсыздандыруу рыногунун негизги көрсөткүчтөрү (млн. сом).

Жылдар	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Камсыздандыруу сыйлыктары	709,2	839,9	967,8	1018,0	1006,5	945,5	1139,7
Кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктары, бардыгы	497,4	583,7	665,4	664,1	647,3	564,1	534,0
Кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарынын камсыздандыруу сыйлыктарынын жалпы көлөмүнө карата катышы, % менен	70,1	69,5	68,7	65,2	64,3	59,7	46,8
Чет өлкөгө кайра	491,2	576,1	645,4	658,2	636,1	534,7	517,5

камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сый акылары							
Чет өлкөгө кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарынын камсыздандыруу сыйлыктарынын жалпы көлөмүнө карата катышы, % менен	69,3	68,6	66,7	64,7	63,2	56,5	45,4
Чет өлкөгө кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарынын кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарына болгон катышы, % менен	98,7	98,7	97	99,0	98,2	94,6	97,0
Республиканын ичиндеги кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктары	6,2	7,6	19,9	5,9	11,2	30,3	16,4
Өлкөнүн ичинде кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарынын камсыздандыруу сыйлыктарынын жалпы көлөмүнө болгон катышы, % менен	0,9	0,9	2,0	0,6	1,1	3,2	1,4
Өлкөнүн ичинде кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу сыйлыктарынын, кайра камсыздандырууга	1,3	1,3	3,0	0,9	1,7	3,4	2,6

берилген камсыздандыруу сыйлыктарына болгон катышы, % менен							
--	--	--	--	--	--	--	--

Булак: КРнын өкмөтүнүн алдындагы каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын материалдарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. (152)

Камсыздандыруу төлөмдөрүнүн келип түшүшү жылдан жылга өсүүдө, тактап айтканда камсыздандыруу келишимин түзүүчүлөрдүн саны өсүүдө. “2003-2010-жылдарда КРда камсыздандырууну өнүктүрүүнүн концепциясын” ишке ашыруу боюнча КР каржы министрлигинин отчетуна ылайык 1998-жылга салыштырмалуу 2005-жылы 128,4 млн. сомго же 5 эсеге жогорулаган.

2011-2017-ж.ж. аралыгындагы республика боюнча камсыздандыруунун түрлөрүнө камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) премияларынын келип түшүшүнүн таблицасын карап көрөлү (таблица 2.2):

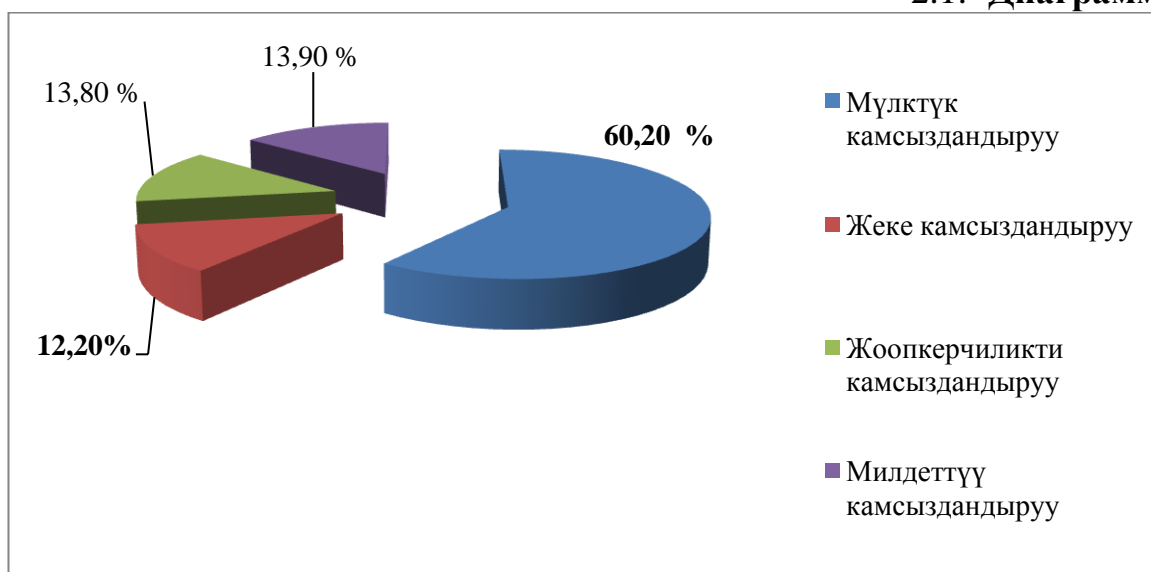
2.2.-Таблица. Камсыздандыруунун түрлөрү боюнча камсыздандыруу уюмдарынын камсыздандыруу сыйлыктарынын салыштырма таблицасы (152) (млн. сом)

Камсыздандыруунун түрлөрү	2011– ж.	2012– ж.	2013– ж.	2014– ж.	2015– ж.	2016– ж.	2017– ж.
Өмүрдү камсыздандыруу (топтоочу)	0	0	0,2	0,2	0,2	0	0
Жеке камсыздандыруу	67,9	77,6	79,7	167,5	104,8	105,0	138,7
Мүлктүк камсыздандыруу	520,4	615,8	714,8	665,4	729,5	641,6	685,9
Жоопкерчиликти камсыздандыруу	54,1	69,7	85,3	95,7	82,0	91,4	157,2
Милдеттүү камсыздандыруу	66,8	76,8	87,7	89,2	89,9	107,3	157,9
Камсыздандыруунун түрлөрү боюнча бардыгы	709,2	839,9	967,7	1018	1006,4	945,3	1139,7
Өсүү темпи (өткөн жылга карата % менен)	133,3	118,4	115,2	105,2	99	94	120,5
Өсүш темпи, % менен	33	18	15	5	-1	-6	20,5

Булак: КРнын өкмөтүнүн алдындагы каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын материалдарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. (152)

2011-жылдан 2017-жылга чейин камсыздандыруу сыйлыктарынын көлөмү 709,2 ден 1139,7 млн.сомго көбөйдү, анын ичинен жеке камсыздандыруу боюнча кайра камсыздандырууга берилгендер 2 эсеге 67,9 дан 138,7 млн. сомго чейин көбөйдү, анын ичинде, мүлктүк камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу сыйлыктары 31.8% га 520,4 төн 685,9 млн.сомго чейин көбөйдү, жоопкерчиликти камсыздандыруу боюнча 3 эсе өсүү жаралып, 190%ды же 54,1 ден 157,2 млн. сомго чейин көбөйгөн. Орточо өсүү темпи 114%га, ал эми орточо кошумча өсүү темпи 14%ды түздү. 2017-жылы камсыздандыруу сыйлыгынын негизги үлүшүн мүлктүк камсыздандыруу ээлейт, ага жалпы камсыздандыруу сыйлыгынын 60,2 % туура келет, жеке камсыздандыруу-12,2%, жоопкерчиликти камсыздандыруу -13,8 %, милдеттүү камсыздандыруу -13,9 % (диаграмма 2.1).

2.1.- Диаграмма

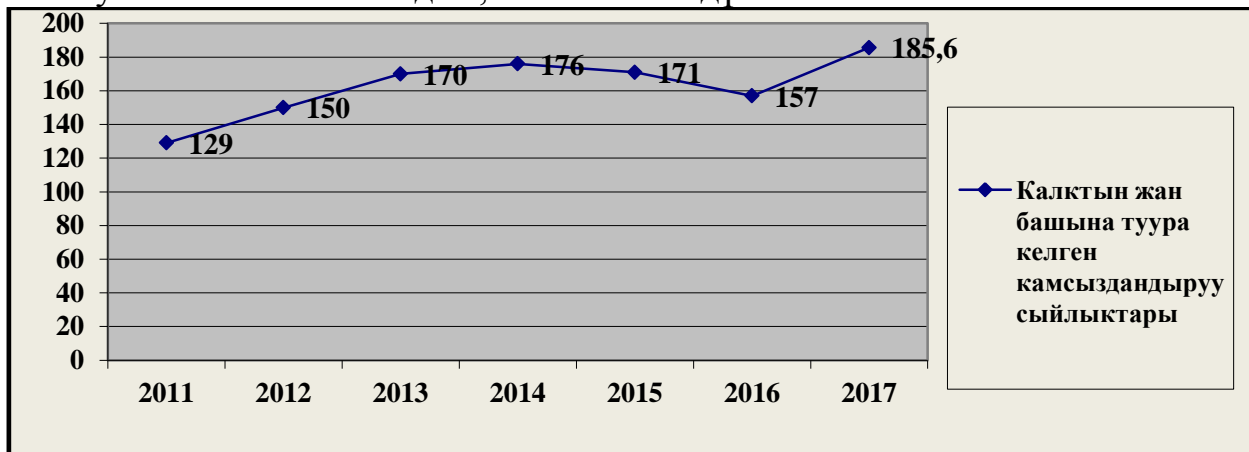

2015-жылдын июль айында “Автотранспорт каражаттарынын ээлеринин жарандык-укуктук жоопкерчилигин милдеттүү камсыздандыруу жөнүндө” мыйзамга кол коюлуп, ал 2016-жылдын февраль айында күчүнө кирди. Мыйзам бар, бирок азырынча иштебейт. Бул автотранспорт каражаттарын пайдалануу учурунда жол-транспорт окуясынын кесепетинен жабырлануучулардын өмүрүнө, ден соолугуна же мүлкүнө келтирилген зыяндардын ордун толтуруу милдетине байланыштуу болгон автотранспорт каражаттарынын ээлеринин мүлктүк кызыкчылыктарын камсыздандыруу боюнча милдеттенмелерди билдирет. Келечекте бул чара камсыздандыруу рыногунун көлөмүнүн көбөйүшүнө, камсыздандыруунун ыктыярдуу түрлөрүнө суроо-талапты жандандырууга, компаниялардын санынын көбөйүшүнө алып келет деп күтүлүүдө.

Камсыздандыруу кызматтары рыногун өнүктүрүүнүн индикаторлорунун бири болуп өлкөнүн ичинде (ИДП) агенттердин алган жалпы кирешесинен камсыздандыруу сыйлыгынын жалпы өлчөмүнүн үлүшү эсептелет (2.4.-сүрөт).

2011-жылдан 2017-жылга чейин мезгил ичинде ички дүң продукциядагы (ИДП) камсыздандыруу сыйлыктарынын жалпы өлчөмүнүн максималдуу үлүшү 0,28 % ды түздү, 2012-2013-жылдардагы камсыздандыруу сыйлыктарынын ИДП дагы үлүшү 0,28 % ды түзгөн жана 2011-жылга салыштырмалуу 3 базистик-пунктка жогорулады.

Калктын жан башына туура келген камсыздандыруу сыйлыктары 2012-жылдан 2017-жылга чейин 129 миң сомдон 185,6 миң сомго чейин өстү, ошону менен 5 жыл ичинде 1,4 эсеге көбөйдү.

2.4.- сүрөт. 2011-2017-жж. аралыгында Республика боюнча калктын жан башына туура келген камсыздандыруу сыйлыктарынын динамикасы (миң сом)

Булак: КРнын өкмөтүнүн алдындагы каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын материалдарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү. (152)

Финансылык көрсөткүчтөрдүн алгылыктуу өсүү тенденциясына карабастан республиканын камсыздандыруу рыногу азыркы учурда экономикада маанилүү ролду ойнобойт. 2017-жылы экономиканын финансы секторундагы ишканалардын кирешелеринин жалпы суммасынан камсыздандыруу компанияларынын кирешелеринин үлүшү 4,4 пайызды түзгөн 2010-жылдын деңгээлине (3,3 пайыз) 1,1 пайызга көбөйдү.

Үчүнчү бап: “Кыргыз Республикасында камсыздандыруу рыногун туруктуу өнүктүрүүнү өркүндөтүү” камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана келечегин кароо, республикадагы камсыздандыруу рыногун өнүктүрүү боюнча практикалык иш-чараларга арналган.

Кыргыз Республикасындагы көптөгөн камсыздандыруу компаниялары акырындык менен батыштын камсыздандыруучуларынын тажрыйбаларын кабыл алуу менен камсыздандыруу рыногунун жаңы талааларын өздөштүрүшүп, камсыздандыруунун жаңы талааларынын реалдуу потенциалын талдаоо, бизнестин ыктыярдуу камсыздандыруу системасын иштеп чыгуу, ошондой эле сатуунун мүмкүн болгон жаңы каналдарын изилдөө жана бул продукт менен рынокко чыгуу зарылчылыгы пайда болду деген пикирге келишүүдө.

Иш жүзүндө республиканын ишкерлеринин негизги бөлүгү камсыздандыруу окуясы келгенде ордун толтурууну эсепке албастан туруп “ыктыярдуу – мажбурлоо” тартибинде камсыздандырылып келишет.

Ири кыргыз камсыздандыруу компанияларынын эксперт-адистеринин арасында жүргүзүлгөн көптөгөн сурамжылоолордогу маалыматка ылайык ишкердик иш аракеттерди камсыздандыруу үчүн полистин оптималдуу түзүмү төмөндөгүдөй схема болот (3.1.-таблица)

3.1 –таблица. Ишкердик иш аракеттерди камсыздандыруу үчүн полистин түзүмү

Уюмдун түрү	Полистин түзүмү ((эң оптималдуу)	Камсыздандыруунун бааланбаган түрлөрү
Соода уюмдары	Мүлктү камсыздандыруу: кампада эмес жана жүгүртүүдөгү товарлар, кыймылсыз мүлк, мүлк, кеңсе жасалгалары, автотранспорт, ташылуучу жүктөр	Жүктөрдү камсыздандыруу
	Иштеги тыныгуулардан чыгашаларды камсыздандыруу	Кызматкерлердин өмүрүн камсыздандыруу
	Жоопкерчиликти камсыздандыруу: жалпы жарандык, товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты үчүн, ижара жана лизингдик мамилелерде	Жалпы жарандык жоопкерчиликти камсыздандыруу
	Жеке камсыздандыруу: кызматкерлерди ыктыярдуу медициналык камсыздандыруу, негизги фигураларды комплекстүү камсыздандыруу	Товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты үчүн жоопкерчиликти камсыздандыруу
		Иштеги тыныгуулардан чыгашаларды камсыздандыруу
Курулуш фирмалары	Курулуш-монтаждоо тобокелдиктерин камсыздандыруу (комплекстүү)	Кызматкерлерди кырсыктардан камсыздандыруу
	Мүлктү, курулуш техникасын камсыздандыруу	Курулуш-монтаждоо иштерин жүргүзүүдө жоопкерчиликти толук кандуу камсыздандыруу
	Курулуш-монтаждоо иштерин (комплекстүү) жүргүзүүдөгү жоопкерчиликти камсыздандыруу	

	Жеке камсыздандыруу: кызматкерлерди ыктыярдуу медициналык камсыздандыруу, кызматкерлерди кырсыктардан камсыздандыруу	
	Мүлктү камсыздандыруу, титулдук жана ипотекалык камсыздандыруу полистерин жайылтуудагы ортомчулук	
Транспорттук фирмалар	Автотранспортту камсыздандыруу: чет өлкөлүк автожүк ташуулардагы "Жашыл карта" (КАСКО,ОСАГО)	Жүк ташуучунун жоопкерчилигин камсыздандыруу
	Жүктөрдү, жүк ташуучунун жоопкерчилигин камсыздандыруу	Кызматкерлерди кырсыктардан камсыздандыруу
	Автожарандык жоопкерчиликти камсыздандыруу	Жүргүнчүлөрдү камсыздандыруу
	Жеке камсыздандыруу: кызматкерлерди ыктыярдуу медициналык камсыздандыруу, кызматкерлерди кырсыктардан камсыздандыруу	

Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөндөй камсыздандыруучулар ишкерлерге тармактык мамиле жана алардын иш өзгөчөлүгүнүн жараша мамиле жасашат, транспорттук фирмалар жүктү жана жүк ташуучулардын жоопкерчилигин камсыздандырышат, курулуш фирмалары- курулуш-монтаждоо иштерин жүргүзүүдөгү жоопкерчиликти, соода тармагындагы ишканалар, камсыздандыруу сыйлыктарын эсептөөдө ишкананын өлчөмүн, бул тармакта иштеген мезгилин да, кызматкерлердин санын да эсепке албастан товардык-материалдык баалуулуктарды жана мүлктү камсыздандырууга кызыкдар болуусу керек.

е кылышат, же жүк ташуучу, курулуш фирмалары көптөгөн социалдык-экономикалык кызыкчылыктарды эске алышпайт. Андыктан кызматкерлердин да саны эсепке алынган эмес. Ишкерлерди камсыздандыруу компанияларына тартуу үчүн жеңилдиктер, мөөнөтүн узартып берүүлөр каралышы керек эле. Бул жерде 50% жеңилдиктер, 3-4 айлык бош убакыттар (каникулдар), каралган эмес жана кеңеш берүүлөр жокко эсе.

Ишкерлерди тартуу максатында республиканын камсыздандыруу компаниялары ар түрдүү жеңилдиктерди колдонуулары зарыл, мисалы камсыздандыруу төгүмдөрүн бөлүп төлөөгө мөөнөтүн узартып берүүлөрдү киргизүү- камсыздандыруу төгүмдөрүнүн 50 пайызга чейинки төлөмүн камсыздандыруу келишими ишке киргенден баштап 3-4 айга чейин узартып төлөөгө болот, камсыздандыруу полисин 12 айга чейин узартуу менен сатып

алуу- бирдей үлүштөр менен төлөө, жеңилдетилген тарифтер, акысыз консультация берүү.

Ишкерлер үчүн бир кыйла кызыктырган камсыздандыруунун түрлөрүнө төмөнкүлөр кирет: мүлктүк камсыздандыруу (компьютердик техника, электроника, уникалдуу ишке байланыштуу жабдуулар жана автотранспорт), жалданма кызматкерлерди камсыздандыруу (ыктыярдуу медицинанлык камсыздандыруу), жоопкерчиликти камсыздандыруу жетекчини жеке камсыздандыруу. Өнүккөн өлкөлөрдөгү ишкердикти камсыздандыруу тажрыйбасын эске алуу максатка ылайыктуу, бул ишканалардын арасында бир кыйла талап кылынган камсыздандыруу продуктусу полис болуп калат, анын алкагында мүлктүк камсыздандыруу – өндүрүштүк кубаттуулуктарды, автотранспортту, имараттарды, компьютердик техника, жүктөрдү ж.б, жоопкерчиликти камсыздандыруунун кеңири спектрин; ишкананын негизги персоналын жеке камсыздандырууну өзүнө камтыган кеңири камсыздандыруунун ордун жабуу ачык сунушталат. Ошентип, чакан бизнес ишканасына багытталган камсыздандыруу продуктусун түзүүдө, биринчи кезекте, ишкананын төлөө жөндөмдүүлүгү (камсыздандыруу продуктусу үчүн төлөөгө даярдыгы) критерийин, ошондой эле ишкананын курагы жана кызматкерлеринин саны сыяктуу параметрлерди эске алуу зарыл.

Камсыздандыруу компанияларын тандоо маселеси ишкерлер үчүн өзгөчө мааниге ээ, алар камсыздандыруунун бир кыйла натыйжалуу шарттарын сунуштай алышат, камсыздандыруу төлөмдөрүнүн толук өлчөмүндө төлөнүшүнө кепилдиктерди беришет жана ошентип ишкердик тобокелдиктерин реалдуу азайтат.

Көпчүлүк ишкерлер үчүн биздин республикада болгон кандайдыр бир камсыздандыруу компаниясын тандап алуу кыйынга турат.

Ушуга байланыштуу, автор тарабынан камсыздандыруу компаниясынын ишенимдүүлүгүн аныктоо методикасы иштелип чыккан. Камсыздандыруу компаниясынын ишенимдүүлүгүн аныктоодо ишкерге жүргүзүүгө зарыл болгон негизги этаптарды карап көрөлү.

1. Камсыздандыруу компанияларынын негизги финансылык көрсөткүчтөрүн талдоо

1.1. Камсыздандыруу компаниялар менен баарлашууга тажрыйбасы жок ишкерлерге өзүнүн тандоосун камсыздандыруу компанияларынын рейтингин изилдөө менен баштоо максатка ылайыктуу. КРнын өкмөтүнүн алдындагы каржы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын расмий сайтында ишкер белгилүү жылдар үчүн статистиканы, б.а. белгилүү бир датага карата ар бир компаниянын активдери, милдеттенмелери, камсыздандыруу резервдери жана өздүк капиталын көрсөтүү менен Кыргыз Республикасындагы камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) уюмдарынын негизги финансылык көрсөткүчтөрүн таба алат. “Сыйлыктар жана төлөмдөр” бөлүмдө ишкер ар бир камсыздандыруу компаниясынын маалыматтары менен тааныша алат.

1.2. Камсыздандыруунун тиешелүү түрү боюнча камсыздандыруу төгүмдөрү жогору наркы менен бир нече камсыздандыруу компаниялары тандап, тиешелүү мезгил үчүн камсыздандыруу төлөмдөрүнүн баасын алардын ар бириникин салыштыруу керек.

2. Камсыздандыруу компанияларынын негизги документтерин талдоо.

2.1. Камсыздандыруу компаниясын каттоо жөнүндө документтердин аныктыгын талдоо. Камсыздандыруу компаниясына каттоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын өкмөтүнө караштуу финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматынын күбөлүгү берилет.

2.2. Лицензиянын аныктыгын талдоо..

2.3. Камсыздандыруу компаниясынын. Уставынын негизги жоболорун талдоо.

3. Камсыздандыруунун шарттарын талдоо

4. Колдонуудагы тарифтерди талдоо.

XXI-кылым өзүн Интернет-соода кылымы катары көрсөтө алды. Керектөөчүлөр товарлар менен кызмат көрсөтүүлөрдү көбүрөөк Интернет тармагы аркылуу сатып алышат, ал эми ишкерлер аларды илгерилетүү үчүн ушул тармактын мүмкүнчүлүгүн колдонушат. Интернет-камсыздандырууну өнүктүрүү камсыздандырылуучу-ишкерлер үчүн да, камсыздандыруучулар үчүн да бул -чоң плюс. Кыргызстанда интернет-камсыздандыруу эми гана өз ишин баштады. Кыргыз Республикасында 2017-жылдын 1-январына карата 20 камсыздандыруучу (кайра камсыздандыруучу) уюмдары иш жүргүзүүдө. Алардын арасында ЖАК «Кыргызстан», ЖКАК «Кыргызинстрах», ЖАК «НСК» - CJSC «01С», ЖАК «Джубили Кыргызстан Иншуренс Компани», ЖАК КК «Росстрах-Кыргызстан», ЖАК КК «АТН Полис», ЖАК КК «Арсеналь- Кыргызстан» Кыргыз интернет айдыңында (зона.kg) белгилүү. Алардын ар биринин интернетте туруктуу иштеген сайты бар. Азыркы учурда КРдагы камсыздандыруу компанияларынын сайттары көбүнчө маалыматтык функцияларды гана аткарышат, б.а. потенциалдуу кардарларга компания жөнүндө маалыматтарды жана сунушталуучу камсыздандыруу продукциялары жөнүндө гана жалпы маалыматтарды бере алат. Онлайн-өтүнмөнү берүү иш жүзүндө колдонулбайт. Зарыл болгон учурда келишим түзүү үчүн курьер бардык керектүү документтер менен кардардын ордуна барат (камсыздандыруу камсыздандыруу жана келишим түзүү үчүн заказды жол-жоболоштуруу процесстерине эки тараптын интерактивдүү катышуун талап кылат). КР да интернет-камсыздандыруу ушуну менен эле чектелет. Кыргыз Республикасында онлайн сатуу байкалган эмес.

Келечекте «Элсом» же башка электрондук төлөм системасы аркылуу банктык картанын жардамы менен интернет-төлөм жана электрондук санариптик кол тамганы (ЭСК)(санариптик кол коюу, “жандуу” кол тамганын аналогу ар бир адамга же юридикалык жаккаыйгарылат) пайдалануу менен келишимге кол коюу пландаштырылууда.

Кыргыз Республикасында интернет-камсыздандырууну киргизүүнүн көйгөйлөрүн жана өзгөчөлүктөрүн белгилей кетели:

камсыздандыруу ишинин өзгөчөлүгү - камсыздандыруунун бардык эле түрлөрүн виртуалдык жүргүзүүгө болбойт, маселен, камсыздандыруунун объектисин көзү менен көрүп (визуалдык) изилдөө зарылдыгы пайда болот;

- Кыргыз Республикасында камсыздандыруунун жетишсиз өнүгүшү - көпчүлүктүн кыргызстандык жарандардын финансылык институттарга жана атап айтканда камсыздандыруучуларга ишенбеген мамилеси;

- Кыргыз Республикасында электрондук санариптик кол коюу (ЭСК) сатып алуу жана пайдалануу шарттарын укуктук жөнгө салуу зарылдыгы- Кыргыз Республикасынын "Электрондук документ жана электрондук санариптик колтамга жөнүндө" мыйзамы (Бишкек шаары, 2004-жылдын 17-июлу № 92) кабыл алынганына карабастан аны толуктап иштеп чыгууталап кылынат, ал калктын арасында кеңири жайылтылган эмес. Электрондук санариптик колтамга (ЭСК) жарактуулук мөөнөткө ээ, пайдалануучу 12 айда кеминде бир жолу криптографиялык ачкычтарды пландуу алмаштырууну жүргүзүүгө милдеттүү. Акы төлөө ар бир жолу кайрадан киргизилет.

Ошентип, Кыргыз Республикасында онлайн камсыздандыруу кызматтарын көрсөтүү өнүгүшүнүн баштапкы этабында турат. Кыргыз Республикасында интернет-камсыздандыруунун келечеги кең. Мамлекет жана камсыздандыруу компаниялары, республикасынын менталитетин, камсыздандыруу ишинин өзгөчөлүгүн ж.б эске алуу менен интернет-камсыздандыруунун концепциясын иш жүзүндө жүзөгө ашыруу боюнча башталган ишти улантууга милдеттүү.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй сунуштар жана жыйынтыктар жасалды:

1. Өндүрүштүн теориясын изилдөө пайда же жеке киреше алууга багытталган мүлктүк жоопкерчиликтин алдында өз тобокелдике салуусу менен жүзөгө ашырылган өз алдынча демилгелүү иш-аракет катары “ишкердикке” автордук аныктаманы сунуш кылууга мүмкүндүк берди.
2. Камсыздандыруу теориясынын изилдөө “камсыздандыруунун мааниси” аныктамасын тактоого мүмкүндүк берди
3. Иште аныкталган жогору тобокелдиктеги ишкердиктин түзүү өзгөчөлүгүнө алып келген негизги терс факторлор, Кыргыз Республикасында ишкердик тобокелдиктерин камсыздандыруунун ченемдик-укуктук базаны жакшыртуу боюнча сунуштарды негиздөөгө мүмкүндүк берди
4. Колдонуудагы ченемдик базаны жана статистикалык маалыматтарды талдоо ишкердик тобокелдиктерин камсыздандырууну өнүктүрүүгө тоскоол болгон негизги факторлорду аныктоого мүмкүндүк берди
5. Камсыздандыруу рыногун талдоо ата мекендик камсыздандыруу рыногунда ишкердик тобокелдиктерди камсыздандыруунун начар өнүккөндүгүн ачып берген. Бүтүндөй камсыздандыруу рыногунун өнүгүшүн

, ошондой эле камсыздандыруунун каралып жаткан түрүнүн өнүгүшүн мүнөздөгөн статистикалык маалыматтар, ишканаларда салык жүгүн оптималдаштыруу максатында ишкердик тобокелдиктерди камсыздандырууну басымдуу пайдаланылып жаткандыгы жөнүндө күбөлөндүрөт.

6. Кыргыз Республикасында акыркы беш жыл ичинде жүрүп жаткан макроэкономикалык кырдаалдын начарлаганына карабастан чарба жүргүзүүчү субъектилеринин саны туруктуу көбөйүп жатат, бул жетилген экономиканы түзүүгө жана керектөө товарларынын рыногун түзүүгө жана толтурууга өбөлгө болот.

7. Камсыздандыруу рыногунун жана ишкердик рыногунун өнүгүшүн эске алганда, жеткиликтүү баада, бизнестин жашоосуна коркунуч келтирген маанилүү болгон тобокелдиктерди жана олуттуу тобокелдиктердин жыйындысын тандоодон курулган атайын камсыздандыруу продуктусу “камсыздандыруу кутучасы” аркылуу, ишкердик иш-аракеттин тармактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен камсыздандыруу кызматтарынын комплекстүүлүгүн күчөтүү зарылдыгы аныкталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргыз Республикасында мамлекеттик долбоор катары товардык-сырьелук биржаны түзүү, анда Биржанын уюштуруучулары болуп мамлекеттик уюмдар гана кире алыша тургандыгы сунушталды;

2. Ишкерлер үчүн республиканын камсыздандыруу компаниялардын ишенимдүүлүгүн аныктоо ыкмасы иштелип чыкты;

3. Кыргыз Республикасында экономиканы жана камсыздандырууну өнүктүрүү, камсыздандыруу маданиятынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, интернет-камсыздандырууну өнүктүрүү үчүн сунуштар берилген;

4. Камсыздандыруучулардын кызыкчылыктарын жана укуктарын максималдуу коргоо максатында камсыздандыруу продуктылары жөнүндө маалымат берүү жолу менен камсыздандыруу системасына калктын арасында ишенимди арттыруу сунушталды. Мындан тышкары, европалык камсыздандыруу компанияларынын тажрыйбасын кабыл алуу менен банктык структуралар менен активдүү кызматташуу жана “Банкокамсыздандыруу” сыяктуу продуктуну өнүктүрүү зарыл.

Жыйынтыгында, Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу рыногунун абалын мүнөздөмөлөрүн жана абсолюттук көрсөткүчтөрүн туруктуу өсүшүндөгү олуттуу позитивдүү өзгөрүүлөрү жөнүндө тыянак чыгарууга болот. Камсыздандыруу мыйзамдарын андан ары өркүндөтүү, жаңы камсыздандыруу продуктыларын өнүктүрүү жана камсыздандыруу бизнесинде инновациялык технологияларды киргизүү, ошондой эле өлкөнүн экономикасынын жана калктын кирешелеринин жалпы экономикалык өсүшү кыргыз камсыздандыруу рыногун өркүндөтүүгө жана камсыздандыруу кызматтардын кирүү үлүшүн көбөйтүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

(Илимий эмгектер Мамлекеттик жана расмий тилдерде жарык көргөн)

1. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития страхования в Кыргызской Республике [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, К.К. Нуманов, А. Мамыралиева//Журнал Вестник УЭП -2008, ISSN 1694-5913, С. 148-152
2. Абдырахманова Г.Б., Кыргыз Республикасындагы камсыздандыруу рыногунун абалы жана онугуу перспективалары [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Н. Ражабалиева// Журнал 8- Эл аралык «Турк дуниясы» илимий-практикалык конференция, 2010г.С. 209-212
3. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития медицинского страхования в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Махмудова// Журнал Вестник ЖАГУ, № 1,2, 2010г.С.138-141
4. Абдырахманова Г.Б., Проблемы совершенствования страхования и пути их решения [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Жамашева// Журнал Вестник ЖАГУ, № 1,2, 2010г. С.112-116
5. Абдырахманова Г.Б., Роль бухгалтерского учета в страховых компаниях [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Махмудова// Журнал Вестник ЖАГУ, № 1,2, 2011г. С. 46-49
6. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития добровольного медицинского страхования в Кыргызской Республике [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Махмудова// Журнал Вестник ЖАГУ, 2013 № 1(27), 2-часть. С. 121-125
7. Абдырахманова Г.Б., Развитие страхования в Кыргызской Республике [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Махмудова, Н. Ражабалиева// Журнал Международная заочная научно-практическая конференция, (СИБАК), Новосибирск, 2012г. С. 63-68
8. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития страхового дела в КР [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Журнал Национальная академия наук в КР «Экономика» №4(18), 2013г.С. 73-77
9. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития страхового рынка в КР [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Журнал Вестник, КГНУ, спец. выпуск ч.1, 2013г. С. 38-43
10. Абдырахманова Г.Б., Тенденции развития страхового рынка в КР [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Общество и экономика XXI в.: прикладные и фундаментальные исследования, сборник трудов международной научно-практической конференции 12-13 февраля 2015,. г. Уфа. С. 21-25
11. Абдырахманова Г.Б., Современные методы страхования рисков в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, Г. Махмудова// Журнал Вестник ЖАГУ, № 1, 2015г. С. 96-100
12. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития и пути совершенствования и обязательного страхования в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Журнал Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -2016.- № 12.-Б.-С.99-102

13. Абдырахманова Г.Б., Тенденции развития и пути совершенствования ОСАГО в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Журнал INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEF 2016. № 4 (14). С. 90-95
14. Абдырахманова Г.Б., Перспективы развития и пути совершенствования обязательной формы страхования в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова// Журнал Вестник ЖАГУ 2016. №1(32). С. 118-122
15. Абдырахманова Г.Б., «Страхование» учебное пособие. «LIGHT» Полиграфия. г. Жалал-Абад, - 2016.- С.-288
16. Абдырахманова Г.Б., Современное состояние страхового рынка Кыргызской Республики [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, А. Т. Мамыралиева// Журнал Вестник ЖАГУ- 2017. №1(36). С.-81-85
17. Абдырахманова Г.Б., Специфика страхового маркетинга в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, А. К. Аскарлова// Евразийское научное объединение. -2018.-т.2.-№10(144).-С.104-108
18. Абдырахманова Г.Б., Особенности специфики страхового маркетинга в Кыргызстане [Текст]/Г.Б. Абдырахманова, А. К. Аскарлова// Журнал Вестник ЖАГУ-2018. №4 (36).-С.185-192

Абдырахманова Гульчехра Батырбековнанын “08.00.05 - Экономика жана эл чарбасын башкаруу” адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн “Кыргыз Республикасында рынок шартында камсыздандырууну өнүктүрүү жана башкарууну өркүндөтүү” темасындагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: камсыздандыруу, камсыздандыруу рыногу, камсыздандырылуучу, камсыздандыруучу, камсыздандыруу учуру, камсыздандыруу сыйлыгы, иштелип табылбаган камсыздандыруу сыйлыгы, кайра камсыздандыруу, зыяндарды жөнгө салуу боюнча чыгымдар, камсыздандыруу төлөмү, камсыздандыруу суммасы, камсыздандыруу тобокелдиги, камсыздандыруу резервдери, камсыздандыруу фонду.

Изилдөөнүн объектиси - камсыздандыруу системасы жана Кыргыз Республикасынын рыноктук кайра түзүүлөр шарттарында камсыздандыруу рыногун жөнгө салуу.

Изилдөөнүн предмети - рыноктук мамилелер шартында. камсыздандыруучулар жана камсыздандырылуучулардын ортосундагы мамилелердин жыйындысы

Диссертациялык иштин максаты - азыркы шарттарда камсыздандыруунун теориясын жана практикасын жалпылоо, республиканын камсыздандыруу рыногунун учурдагы абалын талдоо, камсыздандыруу компанияларын башкаруунун оптималдуу формаларын жана методдорун аныктоо жана багыттарын иштеп чыгуу

Изилдөө методдору

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: «камсыздандыруу» каржы-экономикалык категория катары ачылган, Кыргызстандын камсыздандыруу рыногунун инфраструктурасын түзүүнүн негизинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча иш-чаралардын комплекси негизделген, республикада камсыздандыруунун заманбап түрлөрүн классификациялоо сунуш кылынган, рынок экономикасынын шарттарында мамлекеттик жөнгө салуу аркылуу, камсыздандырууну жөнгө салуу системасын модернизациялоонун жолдору сунушталган, камсыздандыруу компанияларын башкарууну жакшыртуунун концепциясы түзүлгөн.

Колдонуу даражасы: диссертанттын иштеп чыгуулары жана сунуштары сапаттуу болжолдоону, өнүктүрүүнүн бардык факторлорун эске алуу менен туруктуу балансталган экономикалык өсүштү камсыз кылууга багытталган.

Колдонуу чөйрөсү: теориялык-методологиялык жоболор, тыянактар жана сунуштар, камсыздандыруунун мазмуну жана өркүндөтүү механизмдери, ата мекендик экономиканын трансформациялоо шарттарында анын иштөө принциптери жөнүндө сунуштарды түзүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Абдырахмановой Гульчехры Батырбековны на тему:
«Совершенствование управления и развития страхования в условиях
рынка в Кыргызской Республике» на соискание степени кандидата
экономических наук по специальности 08.00.05 - экономика и
управление народным хозяйством**

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страхователь, страховщик, страховой случай, страховая премия, незаработанная страховая премия, перестрахование, расходы по урегулированию убытков, страховая выплата, страховая сумма, страховой риск, страховые резервы, страховой фонд.

Объектом исследования являются страховая система и механизмы регулирования страхового рынка Кыргызской Республики в условиях рыночных преобразований.

Предметом исследования является совокупность отношений страховщиков и страхователей в условиях рыночных отношений.

Целью диссертационной работы является обобщение теории и практики страхования в современных условиях, анализ текущего состояние страхового рынка республики, разработка направлений и определение оптимальных форм и методов управления страховыми компаниями.

Методы исследования

Полученные результаты и их новизна: «страхование» раскрыто как финансово-экономическая категория, обоснован комплекс мер по обеспечению экономической безопасности на основе формирования инфраструктуры страхового рынка Кыргызстана, предложена классификация современных видов страхования в республике, предложены пути модернизации системы регулирования страхования в условиях рыночной экономики через государственное регулирование, сформулирована концепция совершенствования управления страховыми компаниями

Степень использования: разработки и рекомендации диссертанта направлены на обеспечение качественного прогнозирования, устойчивого сбалансированного экономического роста учетом всех факторов развития.

Область применения: теоретико-методологические положения выводы и рекомендации, могут быть использованы для: формирования представлений о содержании и механизме совершенствования страхования, принципах его функционирования в условиях трансформации отечественной экономики.

SUMMARY

theses of Abdyrakhmanova Gulchehra Batyrbekovna on "Improvement of management and development of insurance in the market conditions in the Kyrgyz Republic" for the degree of candidate of economic Sciences in the specialty 08.00.05 - Economics and management of national economy

Keywords: insurance, insurance market, policyholder, insurer, insured event, insurance premium, unearned insurance premium, reinsurance, loss adjustment costs, insurance payment, insurance amount, insurance risk, insurance reserves, insurance Fund.

The object of the research is the insurance system and mechanisms of regulation of the insurance market of the Kyrgyz Republic in the conditions of market transformations.

The subject of the study is a set of relations between insurers and insureds in market conditions.

The aim of the thesis is to generalize the theory and practice of insurance in modern conditions, the analysis of the current state of the insurance market of the Republic, the development of directions and the definition of optimal forms and methods of management of insurance companies.

Method of research

The results obtained and their novelty: "insurance" is disclosed as a financial and economic category, justified complex of measures aimed at ensuring economic security on the basis of forming of insurance market infrastructure of Kyrgyzstan, a classification of modern types of insurance in the Republic proposed the modernization of the regulation system of insurance in conditions of market economy state regulation, formulated the concept of improving the management of insurance companies

Degree of use: the development and recommendations of the thesis are aimed at ensuring quality forecasting, sustainable balanced economic growth taking into account all factors of development.

Field of application: theoretical and methodological provisions conclusions and recommendations can be used for: the formation of ideas about the content and mechanism of improvement of insurance, the principles of its functioning in the transformation of the domestic economy